

Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas

2003 m. liepos 26 d.

Nr. 144 (30)

Saturday supplement July 26, 2003

No. 144 (30)

Aš jį pažinojau

Viktoras Alekna prisimena *Naująją Romuvą* ir jos redaktorių J. Keliuotį

Šimt sukanka šimtas metų nuo mūsų žymaus kultūrininko, literato, publicisto ir kritiko — J. Keliuotio — gimimo dienos. Jau yra mus pasiekusios korespondencijos apie renginius suruoštas tos suakties proga, kaip, sakysim Rokiškio muziejuje. Mažiau yra žinoma, kad didžiausią atminimų pluoštą apie Keliuotį yra pažėręs *Mokslo Lietuvoj* ilgametis *Naujosios Romuvos* bendradarbis Viktoras Alekna. Jų šviesoj itin vaizdžiai nušvinta tiek nepriklausomybės laikotarpio metai, tiek sovietinės okupacijos laikotarpis, kurio metu abu vyrai buvo represuoti, kaip pavojingi gailalai.

Gimusio 1915 m. Viktoro Alekno vardas yra mažai žinomas išeivijos skaitytojui, išskyrus nebet kanadiečius, kuriem jis siūnčia *Tėviškes žiburių* priedangą įdomių straipsnių apie nūdienę tėvynės buitį. Grožinės raštijos mėgėjams jo pavardė susijusi su Salomėjos Nėries kūrybos interpretacijom bei dokumentine apybraiža *Salomėja*, atasta, naudojantis poetės eilėrašciais, laiškais, dienoraščiu ištraukomis ir pažįstamų liudijimais. (1996)

Paradoksalu, bet ir Keliuotio asmenybė (nors jo pavardė ir linksniuota dažnai spaudoje, kaip *Naujosios Romuvos* redaktoriaus) ne ką geriau čia pažįstama. Netgi jo memuarai, prasmukę į Vakarus ir išleisti Čikagoje, nėra susilaukę didesnio susidomėjimo. Štai kodėl ilgas Gedimino Zemelicko pasikalbėjimas su V. Alekna, nusidriekęs per tris *Mokslo Lietuvos* numerius, vertas dėmesio. Suprantama, kad įsiai skelbiamas, ne ištiesai bet atkarpomis, fragmentais, kuriuose kalbama apie patį Keliuotį ir dalis J. Miltuvį.

— Kaip pradėjote dirbti *Naujosios Romuvos* redakcijoje?

— Su redaktoriu Juozu Keliuotiu (1902-1983) susipažinau pirmaisi studijų metais. Tuo metu jo brolis, poetas Alfonsas Keliuotis (1911-1994), *N. Romuvos* sekretorius, studijavo universitete. Susipažinome, nes universitete buvo žurnalo bičiulių draugija. Mažai kas žino, bet Alfonsas Keliuotis yra vienos pagarsėjusios dainos „Buvo naktis švento Jono“ autorius. Ši daina dainuojama visoje Lietuvoje; yra daug jos variantų. Keliuotis parašė ją, būdamas tik 18 metų.

Jis atėdavo į mūsų susirinkimus, bet, man studijuojant trečiame kurse, A. Keliuotis buvo paimtas į kariuomenę, o į *Naująją Romuvą*, 1935 dirbti buvo priimti du mano draugai:

Kostas Vosylius gavo sekretoriaus, kitas bičiulis — Pijus Andziulis — ekspeditoriaus vietą. Tačiau tas, kuris tapo ekspeditoriumi, staiga gavo universiteto stipendiją, todėl man pasiūlė savo vietą žurnale. Taip tapau J. Keliuotio redaguojamojoje *Naujoje Romuvoje* ekspeditorium.

Mel. notis

— Išvežiodavote prenumeratoriams žurnalą?

— Man reikėdavo žurnalus supakuoti ir išvežti į pašta. Metų pradžioje reikėdavo pateikti visus prenumeratorių adresus bei jų pakeitimus. Vėliau buvau dar ir redakcijos kasininkas, todėl per mano rankas eidavo *NR* pinigai. Turėjau dvi pareigas: kasininko ir ekspeditoriaus.

— Kūrybinio darbo negaudavote?

— J. Keliuotis kūrybinio darbo apskritai niekam neduodavo, o visus reikalus tvarkė sekretorius. Pats redaktorius vaikštinėdavo po kavines, bendravo su visokiais kultūros veikėjais, eidavo į įvairius renginius. Patį žurnalą redaguodavo, kiekvienam numeryje būdavo ir jo parašytas straipsnis. Apskritai buvo geras redaktorius, tvirtai laikė leidinio kryptį savo rankose, bet techninį darbą atlikdavo kiti. „Didžiausias krūvis tekdavo sekretoriui Vosyliui: korektūrų tvarkymas, ryšiai su spausdintuve, tekdavo jam priimti ir lankytojus. Tačiau, nepaisant užimtumo, K. Vosylius eidavo į paskaitas, studijavo. Aš taip pat, nors ir turėjau dvi pareigas, kai reikėdavo, eidavau į paskaitas. Studentas buvo ir buhalteris Kostas Poškus; studijavo paskutinius metus, todėl daugiau rašė diplominių darbų negu dirbo.

— Kaip apibūdintumėt J. Keliuotį kaip asmenybę? Prisiminkime žinomą publicistą, kritiką, eseistą ir redaktorių.

— Gal keliais žodžiais ir lengva apibūdinti. Tai didelis idealistas, lietuviškasis Don Kichotas. Labai veiklus žmogus, nuo pat jaunų dienų aktyvus veikėjas. Dar besimokydamas Panevėžio gimnazijoje organizavo Meno kuopą, kuri paskui garsėjo Lietuvoje nepriklausomybės laikotarpiu.

Vos atvažiavęs studijuoti į Kauno universitetą, redagavo *Pavasario žurnalą*, dalyvavo katalikiškose organizacijose: ateitininkų, pavasarininkų veikloje. Paskui trejus metus žurnalistiką studijavo Paryžiuje ir grįžęs įskart buvo paskirtas krikščionių demokratų partijos laikraščio *Rytas* redaktoriu. Dirbo labai neilgai, nes ėmėsi savarankiškos veiklos ir krikščionių demokratų partijos pirmininkas Leonas Bistras pabūgo, kad Keliuotis jo laikraštį gali pakeipti nepageidaujama linkme. Po kelių mėnesių J. Keliuotis išėjo iš *Ryto*. Kurį laiką neturėjo nuolatinio darbo, išleido literatūros almanachą *Granitas*. Rengiant antrąjį *Granito* numerį, susidarė kanaanininkų ketvertukas, kuris panoro turėti kultūros laikraštį ir ne visai krikščionių demokratų partijos krypties. Norėjo ieškoti *modus vivendi* tarp tautininkų, krikščionių demokratų ir katalikiškos veiklos. Tie kanaanininkai tai Juozas Tumas Vaižgantas, Blažys Česnys, Fabijonas Kemėšis ir Adolfas Sabaliauskas (žalia rėta). Pamatę naują, iš Paryžiaus grįžusį, žurnalistą J. Keliuotį ir pasitikėdami jo energinga veikla, numatė leisti žurnalą, kurį redaguoti ir pakvietė J. Keliuotį.

— Išeitau kad *Naujoji Romuva* visai ir nebuvo J. Keliuotio žurnalas. Tai kodėl mūsų samonėje be Keliuotio jis neišsivaizduojamas?

— Iš tikrųjų tai buvo keturių kanaanininkų žurnalas. Tačiau Keliuotis nuo pat pirmo numerio pasirašinėjo jo redaktoriu ir leidėju, o įkūrėjai ir savininkai liko nuosalyje, tad *Naujoji Romuva* ir laikoma J. Keliuotio leidiniu.

Žinoma, tuojau atsirado ir daugiau kunigų, kurie pradėjo tą leidinį remti. Juk kas buvo

Vaižgantas? Aktyvus tautininkas, labai veiklus žmogus. Jis ir buvo to ketvertuko svarbiausias, nes kiti paremdavo pinigais. Adolfas Sabaliauskas, buvo karo kapelionas, gaudavo didelį atlyginimą. Prof. F. Kemėšis Dotnuvoje taip pat gaudavo nemažą atlyginimą, kaip ir VDU dirbęs prof. Blažys Česnys. Jie turėjo galimybes paremti *Naująją Romuvą*.

— Ar buvo mokami honorarai?

— Beveik nebuvo mokama. Kai dirbau kasininku, atėdavo rašytojas Jonas Marcinkevičius ir klausdavo „Ponas Alekna, ar turi kišenėje pinigų? Kai pasakydavau, kad turiu pinigų, tai J. Marcinkevičius eidavo pas J. Keliuotį, jeigu tas būdavo, ir prašydavo išrašyti honorarą už kokią novelę... Tokie, kaip J. Marcinkevičius, dar vienas kitas koks nors studentėlis, parašęs recenziją — tai šitiems honoraras būdavo išmokamas. Tada honoraras skaičiuotas eilutėmis: 5 ar 7 centai už eilutę. Tačiau, jeigu prof. Paulius Slavėnas spausdina visą savo

Vokiečių kultūrą, tai nejaugi reikalaus honoraro? Jis paremti norėjo *Naująją Romuvą*. Žymesni rašytojai taip pat neimdavo honoraro. Ir niekas to honoraro neskaiciuodavo. Jeigu ateina žmogus, kuriam reikia mokėti, tai pakakdavo redaktoriaus J. Keliuotio raštelio, kiek turėdavau pinigų išmokėti, tiek ir išmokėdavau. O studentai eilutes susiskaiciuodavo. Aš taip pat recenzijas rašydavau, tad prieš savo atlyginimo 100 litų prisidėdavau.

— Ar Keliuotis pateisino savo rėmėjų ir globėjų, tarp jų ir Vaižganto, viltis?

— Manau, kad taip! *Naujoji Romuva* buvo krikščioniškos krypties žurnalas, visuomenėje turėjo pasisekimą ir formavo tam tikrą visuomenės nuomonę. Kurį laiką Vaižgantas buvo labai aktyvus, užėdavo į redakciją, kiekvieną savaitę, sėdėdamas prie redakcijos stalo, parašydavo „Pastabas pačiam sau“. Kol Vaižgantas buvo gyvas parašydavo skiltį ar pusę skilties į tą savo skyrelį. Kiek prisimeinu, Vaižgantas buvo patenkintas žurnalu. A. Sabaliauskas ar B. Česnys retai pasirodydavo redakcijoje, į jos veiklą nesisikišo, bet, kai labai prireikdavo pinigų, J. Keliuotis, nueidavo pas Sabaliauską, žiūrėk, ir parsineša kokią tukstantą litų F. Kemėšis profesoriorio Dotnuvoje, tad, kai atvažiudavo Kaunui, būtinai užėdavo ir ilgai posėdžiaudavo su J. Keliuotiu. Bet pats rašė mažai. Daugiau tardavosi kūrybiniais klausimais, atveždavo pinigų.

Išlaidų turėdavome nedaug, redakcijos veiklai beveik užtekėdavo prenumeratorės. Iš viso spausdinome 4,000 egz. tiražą, iš jo apie 3,8 tūkst. buvo prenumeratorių. Spaudos platinimo biuras pardudavo mažai egzempliorių. Didžioji da-

lis prenumeratorių provincijoje buvo klebonai, kunigai. Tada Lietuvoje buvo 1,200 kunigų, tai gal maždaug pusė jų prenumeravo *Naująją Romuvą*. Kai kuriuose mažuose paštuose, žiūrėk, tik vienas klebonas ir prenumeruodavo leidinį. Žinau, kadangi, pristatydamas į pašta žurnalą, turėdavau pateikti suvestinę, į kuriuos paštus kiek egzempliorių pateikti. Ant įpakauto žurnalo užrašydavau pašto adresą ir egzempliorių kiekį.

Kaip teko užsiminti pokario metais, J. Keliuotis buvo sovietinio saugumo du kartus suimtas. V. Alekna susipažino su abiem tardymo bylomis. Į pirmąją bylą jį įpainiojo dvidešimtmetis Liudas Dambrauskas, prikaltėjęs redaguoti Lietuvos Išlaisvinimo tarybos laikraštį. Faktiškai trečiąjį jo numerį, kuris taip ir nepasirodė. Tą pasipriešinimo grupę sudarė apie 12 žmonių, išimtinai jaunų. Vyresni amžium tebuvo J. Reinys ir J. Keliuotis. Nenuostabu, jei bolševikinio teismo nuosprendis atrodė neįtikinamai, sovietiniu mastu, krikščioniškas.

— Tačiau J. Keliuotis gavo tik 3 metus kalėjimo. Išeitau, kad ne kažin ką nuveikė Išlaisvinimo tarybos veikloje.

— Saugumas, jam nieko neįstengė įrodyti, tik vienintelį dalykėlį, kurį jis ir pats prisipažino — redagavęs trečiąjį laikraštėlio numerį. Ne vienas Keliuotis gavo palyginai nedidelę bausmę — po 3 metus gavo ir kai kurie kiti tos Lietuvos Išlaisvinimo tarybos nariai. Karui tik pasibaigus, didelių bausmių neskirdavo, 10 metų kalėjimo buvo didelė bausmė. L. Dambrauskas už vadovavimą Išlaisvinimo tarybai buvo nuteistas mirties bausme, bet vėliau šis nuosprendis pakeistas. Byloje apie tai labai mažai parašyta, bet knygoje *Gyvenimo akimirkos* (L. Dambrausko 1990) rašoma.

Keliuotis buvo kaltinamas, jog bendradarbiavęs su naciais, pataikavęs fašistams ir pan. Žinoma, byloje minima, jog Keliuotis skleidė antisovietines pažiūras. Man regis, 1933 m. paimti visai atsitiktinai. Prieš komunizmą, marksizmą nukreiptų Keliuotio straipsnių buvo ir daugiau, taip pat *Kūryboje*.

— J. Keliuotį kaltinti pataikavimu naciams, juo labiau bendradarbiavimu, nevisai rimta. Jau veikiau jis buvo frankofilas, gal net frankomanas?

— Tardomas J. Keliuotis pabrėždavo savo priešišumą vokiškai kultūrai. Lietuvai 1918 m. paskelbus nepriklausomybę ir atkūrus valstybę, daug jaunų žmonių buvo pasiūstas mokytis į Vokietiją bei Austriją. Baigusiam Kauno universitetą, Keliuotui taip pat buvo pasiūlyta vykti į Vokietiją, bet jis nesutikęs. Taip tvirtino apklausų metu. Tada buvęs pasiūstas į Paryžių.

Galimas dalykas, savo nemelę vokiečių kultūrai J. Keliuotis deklaravo, prispaustas tardymo, mėgindamas atremti jam metamus kaltinimus dėl karo metais leistosios *Kūrybos*.

— Ar *Naujosios Romuvos* redakcijoj kildavo diskusijų pasaulėžiūriniais, politikos klausimais?

— J. Keliuotis buvo aiškiai nusiteikęs prieš marksizmą, bet tarp mūsų gincų nekildavo, nes mums viskas buvo aišku — tai blogis. Kokie dar bendraminčių ginčai ar diskusijos? Jautėme pavojų ir iš Lietuvoje esančių komunistų, nors jų ir labai mažai buvo. Peržiūrėjau visus statistikos duomenis ir niekur neradau, kad 1940 m. Lietuvoj būta daugiau kaip 1,000 komunistų.

— Kaip Jums atrodo, kodėl vis dėlto J. Keliuotis buvo pavojingas sovietiniam režimui Lietuvoje?

— Jis darė nemažą įtaką inteligentijai ir jaunimui. Kai iš lagerio grįžau į Lietuvą, kartą susitikau su Vytautu Radaičiu. Jis dvejus metus buvo LKP Centro komiteto sekretoriaus Vlado Niunkos pavaduotojas kultūros klausimais. Beje, mano auklėtinis, kai karo metais dirbau Šančiuose, 6-toje gimnazijoje... Tai štai V. Radaitis tada labai prastai apie J. Keliuotį atsiliepė. Anot Radaičio, J. Keliuotis jaunimui suka galvas, veda antikomunistinę agitaciją ir pan. V. Radaitis nežinojo, kad priešakyje su I. Keliuotiu dirbau *Naujoje Romuvoje*.

... Iš dabar pasirodžiusių leidinių — rašytojo Vytauto Girdzijausko, Vaidoto Žuko, Arvydo Juozaičio ir kitų, aiškėja, kad daug lietuvių inteligentų lankydavosi pas J. Keliuotį, atėdavo tartis, pasižiūrėti meno kūrinių, pasiklausyti muzikos.

— Kaip vėl suėjote su savo buvusiu redaktoriu mi?

— Jau dirbau mokytoju ir neakivaizdžiai studijavau Vilniaus universitete. Netikėtai gavėję sutikau J. Keliuotį. Jis pasakė, kur gyvena, pakvietė užteiti ištęrti kavos, šnektelti. Nuo to laiko pradėjau jį lankyti Antakalnio 39. Gyveno vieno kambario butuke.

— Kaip nutiko, kad gavęs 25 metus, J. Keliuotis atsedėjo taip mažai?

— Prasidėjo vadinamasis N. Chruščiovo „atsilimas“, visų politinių kalinių bylos buvo peržiūrėtos ir dauguma paleisti. Bent jau tokie asmenys, kaip J. Keliuotis. Jiems leista grįžti į Lietuvą. Tiesa, Antanas Snieckus ir Justas Paleckis parašė Nikitai Chruščiovui laišką, kad žymesniems kultūros žmonėms nebūtų leidžiama grįžti į Lietuvą. Šis tuometinis Lietuvos „vadų“ laiškas, dabartiniais laikais buvo daug kur spausdintas.

Nukelta į 2 psl.

Konferencijos salėje. Sėdi iš kairės (pirmoje eilėje) literatūros tyrinėtoja dr. G. Vanagaitė, *Naujojoje Romuvoje* kartu su J. Keliuotiu dirbęs vilnietis publicistas V. Alekna, dabartinis *Naujosios Romuvos* redaktorių A. Konickis, literatūros tyrinėtojas prof. V. Kubilius. Donatas Mitaitis nuotr.

— Ar buvo *Naujoji Romuva* kaltės įrodymų?

— Atlikęs bausmę, J. Keliuotis antrą kartą buvo suimtas 1952 m. vasario 28 d. Antroje byloje pridėti žurnalo *Naujosios Romuvos* (1933 m.), numeriai ir *Kūrybos*, kuriuos redagavo ir leido Keliuotis, straipsniai. *Kūryba* ėjo vokiečių okupacijos metais, tad J.

Šio šeštadienio priedo puslapiuose:

Prisimenant *Naująją Romuvą* ir jos redaktorių. — 1

Lietuvių diaspora ir jos ateitis; Lietuvių Bendruomenės istorija. — 2

Išėjimai reikšmingas L. Šimučio archyvas. — 3

A. Šlepiko eilėraščiai, V. Juknaitės knyga. — 4

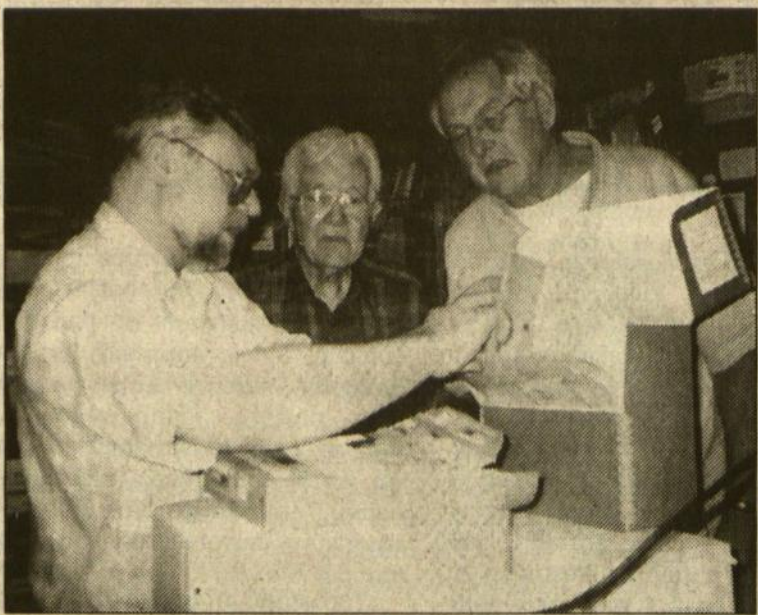
Išėivijai reikšmingas archyvas

Dr. Juozas Skirius

Lietuvių išėivijos istorija, siekianti beveik 150 metų laikotarpį, vis labiau prieš mus atsiskleidžia reikšmingu indėliu į bendrą lietuvių kultūrą, išėivijos materialinėmis ir politinėmis pastangomis remti savo tėvynę — Lietuvą. Garsi savo organizacijomis, draugijomis ir, be jokios abejonės, savo iškiliais veikėjais.

Išėivijos istorija — tai neatskiriama bendrosios Lietuvos istorijos dalis. Džiugu paminti, kad išėivijos praeities studijomis Lietuvoje jau susidomėjo ne viena dešimtis istorikų, ypač jaunimas noriai ima savo studentiškiems moksliniams darbams temas iš kultūros ir ekonominio gyvenimo, pokario politinio-propagandinio darbo, partijų bei organizacijų istorijos, jų tarpusavio santykių ir panašiai. Tokie tyrimai vėliau virsta moksline produkcija — straipsniais ir monografijomis. Jų dėka, istorikams pavyksta ne tik atgaivinti veiklą, įvertinti ją, bet ir rasti natūralius tos veiklos ryšius su Lietuva, su jos gyventojais. Gausėjantis tyrinėjimų pasididėjimas vis labiau lauzys nuo seniau nusistovėjusį neįteisingą stereotipą, jog Lietuvos istorija — tai etnografinės lietuvių teritorijos Europoje istorija.

Bet, norint gausinti išėivijos

Prof. Leonardo Šimutis namuose prie sukaupytų ir tvarkingai laikomų redaktoriaus-visuomenininko Leonardo Šimutis archyvų. Iš kairės: dr. Juozas Skirius, prof. L. Šimutis ir dr. Jonas Račkauskas.

istorijos tyrinėjimų medžiagą, profesionalus istorikas privalo prisiliesti prie autentiško tos praeities liudininko — išėivijos organizacijų ir draugijų veikimo dokumentų, veikėjų paliktų dienoraščių bei atsiminimų, senosios spaudos, fotonuotraukų, įvairių laikotarpiu leistų knygų ir brošiūrų, net to ar kito laikotarpio daiktų, turinčių išliekamąją pažintinę vertę. Visa ta medžiaga turi rasti savo vietą archyvuose ir muziejuose, kur lengvai mokslininkas galės jam reikiama medžiaga pasinaudoti. Taip ir

turėtų būti, bet kol kas šioje srityje yra didžiulė spraga. Ir tai ne be pačios išėivijos kaltės. Norėčiau, kad skaitytojas patiktų manimi, kaip išėivijos praeities tyrinėtojo, kuris jau yra sukaupęs nemažą patirtį, tyrinėdamas išėivijos archyvus. Nenoriu čia kalbėti apie gerai žinomus ir negrįžtamai sunaikintus istoriko A. Miluko arba veikėjo J. Baciūno didžiulius asmeninius archyvus — išėivijos istorijos atspindį. Man keltą kartą dirbant su moksliniais projektais prof. dr. Jono Račkausko vadovaujamame Lit-

uanistikos tyrimo ir studijų centre (toliau — LTSC) Čikagoje bei renkant dokumentinę medžiagą LTSC / Pasaulio lietuvių archyve, nuolat kyla klausimai: kur yra, ar išliko išėivijos veikėjų — kunigo J. Jakaičio, kunigo J. Židaničiaus, A. Rutkausko, F. A. Bagočiaus, M. Viniko, P. Grigaičio, A. Olio, K. Karpius ir daugelio kitų asmeninių archyvų? Nuolat nėduodu ramybės savo kolegoms iš LTSC tais klausimais. Turiu tiesiai pasakyti, kad LTSC vadovas deda pastangas surasti ir išsaugoti tą didžiulį, istorine prasme neįkainojamą, turta — išėivijos praeities dokumentus. Nebus archyvinų dokumentų — nebus rimtų tyrinėjimų ir nebus kuo didžiulius. Kalbos apie nuveiktus vienus ar kitus darbus liks ir nepagrįstomis kalbomis.

Daugelis pasakytų, kad jų veikla užfiksuota JAV lietuvių tarpe spaudoje. Tai tiesa, bet ir spauda nyksta. Užtenka LTSC/ Pasaulio lietuvių archyvo Periodikos rinkinių skyriaus pajudinti senesnius spaudinius — kaip sakoma, trupa ir byra akyse senieji laikraščiai. Štai ir čia reikia susirūpinti išėivijos kultūros, mokslo veikėjų ir visuomeninių organizacijų vadovams, gelbėjant nykstančios spaudos kompleksus. Be to, yra visuomenėje, net ir istorikų tarpe,

nemažai skeptikų, kuriems medžiaga iš spaudos — tai ne autentiška — daugiau pasigyrimai, beprasmiškai oponentų užsipildinėjimai ir panašiai. Iš dalies, reikia pripažinti, tiesos yra. Spauda labai svarbus šaltinis, bet ne svarbiausias.

Mano susidomėjimas išėivijos istorija, tiksliau išėivijos politinė veikla 1914–1919 metais, prasidėjo prieš 20 metų, pradėjus tyrinėti Lietuvos ir JAV tarpvalstybinius santykius 1918–1940 m. Iš esmės pradėjau vadovauti įtaikningiausiomis katalikiškomis organizacijoms, buvo ilgamečiu *Draugo* redaktoriumi ir, savaime suprantama, *Amerikos Lietuvių tarybos* pirmininku. Žinodamas išėivijos veikėjų tradiciją kaupti pas save vadovaujamų organizacijų dokumentinę medžiagą, aš apie tai užsiminiau prof. dr. J. Račkauskui, kuris patvirtino, kad tokia medžiaga yra ir ją prižiūri, bei tvarko Leonardo Šimutis sūnus, muzikos profesorius, taip pat Leonardas. Pirmą mūsų pažintį įvyko LTSC raštinėje, kai kompozitorius L. Šimutis atvežė ir leido pasinaudoti savo tėvo dienoraščių kopijomis, kurių pats pagamino net 4 egzempliorius. Tuo metu aš ir sužinojau apie unikalią, be galo vertingą šaltinį — dienoraštį nuo 1936 iki 1975 metų. Trumpai, diena iš dienos, su nežymiomis išimtimis, L. Šimutis fikso svarbiausius įvykius JAV lietuvių politiniame-visuomeniniame gyvenime, savo su-

stikimus, o svarbiausia — savo vertinimus. Šiais metais atvykęs į LTSC, sužinojau puikią naujieną — vieną L. Šimutis dienoraščių kopiją sūnus perdavė saugoti į LTSC/ Pasaulio lietuvių archyvą (L. Šimutis fondas. Dėžė 1–3). Vienas pirmųjų ir laimingųjų istorikų, kuris pasinaudojo jais, esu aš.

Ta mūsų trumpa pažintis prieš penkerius metus ir baigėsi, bet aš žinojau, kad L. Šimutis asmeniniai archyvai yra saugomi ir prižiūrimi. O tai jau buvo labai daug. Artėjant L. Šimutis 110-sioms gimimo metinėms, neiškenčiau ir į dienraštį *Draugas* bei Lietuvos žurnalą *Mokslas ir gyvenimas* pasiūniau jubiliejinius staipsnius. Nors taip norėjosi tautiečiams priminti išlikusių JAV lietuvių veikėjų.

Praėjus penkeriems metams nuo mano susitikimo su kompozitoriumi L. Šimutis, vėl atsirado galimybė dar kartą jį pamatyti. Pastaruoju metu vėl darbuojantis mokslinėje srityje LTS centre, prof. dr. J. Račkauskas perdavė L. Šimutis netikėtą kvietimą apsilankyti pas jį ir susipažinti su jo namuose laikomu archyvu. Juo labiau man buvo malonu, nes žinojau, kad ne bet kas ten gali patekti. Sutartu laiku, vieną birželio mėnesio dienos popietę, prof. dr. J. Račkauskas, archyvų direktorė Skirmantė Miglienė ir aš pasibeldėme į L. Šimutis namus.

Nukelta į 3 psl.

Aš jį pažinojau

Atkelta iš 1 psl.

Dėl jo man pačiam buvo iškilusių sunkumų, kai reikėjo, grįžus iš lagerio, registruotis, nes tarpukariu bei karo metais juk buvau mokytojas. Milicijos skyriuje buvo svarstoma, ar mane priregistruoti ar pritaikyti A. Sniečkaus ir J. Paleckio prašymą, ant kurio buvo N. Chruščiovo rezoliucija.

— Bet J. Keliuotui kažkodėl į Lietuvą grįžti buvo leista?

— J. Keliuotis buvo ypatingas atvejis. Kai kurie, net prosovietiškausi nusiteikę asmenys, jį labai užtarė, netgi buvo rašomi laišukai, kuriuose įrodinėta, kad J. Keliuotis — doras ir sovietiškausi mąstantis žmogus, galintis būti labai reikalingas, ir jį reikėtų iš kalinimo vietos išleisti. Štai 1955 m. gruodžio 5 d. Vytauto Sirijos — Giros raštas. Jame palankiai rašoma apie *Naująją Romuvą*, taip pat ir karo metų *Kūryboje* randama daug teigiamų, net ir sovietams priimtinių dalykų. Panašius raštų, kuriuose bandoma užstoti J. Keliuotį, buvo ir daugiau. Antanas Vienuolis, Kipras Petrauskas ir kiti Lietuvos inteligentai prašė peržiūrėti bylą ir leisti J. Keliuotui grįžti į Lietuvą.

— Ką galėtute pasakyti apie karo meto Juozą Keliuotį? Ar iš frankofilo tapo germanofilu?

— Koks buvo, toks ir išliko. Vokiečiams nepataikavo. Dirbo Meno reikalų valdybos vadovu, vėliau kitoje organizacijoje, pagaliau nuo antrojo numerio jam pasiūlė vadovauti *Kūrybos* žurnalo leidybai. Tuo metu kultūros reikalais rūpinosi, Rygoje Ostlando Reicho komisariui pavaldus, padėjėjas, kuris apie J. Keliuotį mažai, o gal ir nieko, nežinojo. Lietuvos atstovai pasiūlė į žurnalo redaktorių

J. Keliuotį, kuris Rygoje ir buvo patvirtintas.

J. Keliuotis, pradėjęs nuo antrojo, suredagavo keturis numerius, o redaguojant penktąjį (Nr. 6) prasidėjo sąmyšis, jis buvo išspausdintas, bet neišplatintas. Man teko jį mauti.

Tą Nr. 6 sulaukė vokiečių karinė cenzūra?

— Veikia bendras pakrikimas, didelė sumaištis. 1944 m. birželis, prie Vilniaus artėjo sovietų kariuomenė, pareigūnai krovėsi lagaminus ir rengėsi trauktis į Vakarus. Kultūros reikalai niekam nerūpėjo.

— Ar J. Keliuotis — būdingas prieškarinio Lietuvos kūrybinės inteligentijos atstovas? Taip pat ir pokario lietuvių inteligentijos, kuriai teko patirti represijas, sunkiausius bandymus?

— Esu Jums rodęs paskutinį, jau atėjus sovietams, J. Keliuotio išleisto *Naujosios Romuvos* numerį. Jame esama liaupsių naujajai tarybinei santvarkai, įdėti Lenino ir Stalino portretai, paties redaktoriaus pasirašytas straipsnis „Į naują dinamiizmą“.

— Gal J. Keliuotis šiuo rašiniu stengėsi įtikinti naujai valdžiai ar išpirkti kokias nors savo nujaučiamas kaltes prieš tarybų valdžią, nes sunku patikėti, kad taip staiga būtų pakitusios jo pažiūros?

— Vartydamas J. Keliuotio bylą, radau, kad tą straipsnį, kuriame garbinama sovietinė tvarka, rašė ne jis. Tačiau pasirašyti teko jam savo vardu. Byloje nepasakyta, kas parašė, tik yra tardomo Keliuotio žodžiai, jog tai nėra jo straipsnis. Ir kitur yra teigės, kad kai kurie straipsniai buvę ne jo rašyti, jis tik pasirašęs.

— Keista, nes tardomas turėjo kaip tik rodyti savo

„tarybiškumą“.

— Keliuotis tardomas ėmė atsisakinėti kai kurių savo *Naujoje Romuvoje* skelbtų straipsnių. Labai nepalankiai J. Keliuotį mini rašytojas Liudas Dambrauskas, kai kalba apie paskutinį nuteistojo žodį teisme. Girdi, visi kiti laikėsi narsiai, o Keliuotis apgailestavo, keliaklupščioavo prieš teisimą ir pan.

— O kokia būtų Jūsų pozicija dėl šio fakto? Juk gerai pažinojote savo buvusį redaktorių?

— Matote buvo visokių žmonių. Daugelis kovotojų, kuriuos man buvo tekę pažinti ir kurių bylas man yra tekę skaityti, teismuose pasisakydavo griežtai, bet kategoriškai. Vienas paskutiniųjų partizanų vadų, Dobilas, 1952 m. teisiamas, pareiškė tiesiai, jog atsisako bet ką sovietų teismui sakyti, nes su nusikaltėliu valdžia jis nenorįs turėti nieko bendra. Jis buvo nubaustas mirties bausme, bet nepabūgo, žinojo savo lemtį. Jau paskelbus mirties nuosprendį, kiti rašydavo amnestijos prašymus, bet buvo ir nerasijusiu. Mano žmona taip pat nerasė, nors 10 žmonių grupėje 1946 m. buvo nuteista 10 metų kalėjimo. Kiti prašė bausmę sušvelninti. Niekas ligi tol su sovietų teismu nebuvo susidūręs. Taigi žmogus žmogui nelygu. L. Dambrauskas buvo nubaustas mirties bausme, bet atsisakė prašyti malonės. Paskui daug kam bausmės būdavo savaime mažinamos, keičiamos.

— Ar turime teisę kita smerkti už tai, kad prašė sumažinti bausmę, „pripažinti klaidę“ ar neišlaikė tardymo, fizinio kankinimo?

— Pats buvęs lageryje ir perėjęs tuos kelius, aš kitų žmonių nesmerkiu. Kiekvienas turi savo galimybių ribas, savaip elgiasi pavojus atveju; vienus žmones pavojus verčia

priešintis, pajusti savo vidinę jėgą, o kitus sugniuždo. Aš taip pat nebuvau kietas rietas, kad būčiau galėjęs priešintis ar didvyriškai laikytis. J. Keliuotis ir aš dar nebuvome taip žiauriai tardomi, kaip vėlesniais metais buvo tardomi partizanai, pasipriešinimo dalyviai.

Visai galimas dalykas, kad, Keliuotį tardant, tardytojo norėta, jog jis kuo daugiau prirašytų — įrodymas, kad tardytojas su juo dirba sėkmingai. J. Keliuotui praktiškas gyvenimas buvo sunkiai suvokiamas; jam nelengva buvo suvokti, jog kitas žmogus yra kitoks, negu jis pats. Skelbė gyvenimo aktyvumą; reikia tik tarti žodį ir viskas ims suktis, kaip reikia. Net kai Vytauto Didžiojo universitete jis organizavo *Naujosios Romuvos* grandį, tai tikėjosi didelės veiklos, gauti daug straipsnių ir sulaukti daug pagalbinių. Svajėjo, kad grandis išaugs į didelį judėjimą. Kai susirinko vos apie 20 žmonių, J. Keliuotis jautėsi šiek tiek apvilintas.

Kai J. Keliuotis buvo suimtas antrą kartą, 1952 m. byloje kruopščiai išvardyti visi jo raštai nuo seniausių laikų. Buvo daug nespausdintų rankraščių, kelios dramos, romanai, eilėraščiai. Visa tai atsidūrė saugume. Kur yra dabar, sunku pasakyti. Deja, prie bylos tų raštų nėra. Straipsnių vertimai į rusų kalbą pridėti, o sraše išvardytų dramų, romanų, nėra.

— Mano kartos t.y. pokario žmonės J. Miltinis iškyla kaip erudicijos viršukalnė, literatūros, meno, kultūros žinovas, tikras intelektualas. J. Miltinio repeticijos Panevėžio dramos teatre tai kaip savotiški spektakliai, žaizaruojantys giliu kultūros žinojimu ir žmogaus psichologijos pažinimu. O koks jis Jums tada atrodė?

— Prieš karą *Naujosios Romuvos* redakcija gaudavo teatro bilietų. Vieną kartą pasakiau, kad noriu nueiti į operos spektaklį. J. Miltinis užsiuko: „Ką čia dabar operą eini žiūrėti. Tai niekalas, šlykštutė“. Jis baisiausiai tą operą iškoneveikė. J. Miltinui opera buvo dirbtinis žanras, netikra drama. Drama — tikras teatras. Besikalbant su juo, visada kildavo ginčų. Ir Keliuotis, ir Miltinis buvo dideli originalai. Manau, kad tai menininko natūros reiškinys. Buvo iš Paryžiaus parvažiavęs, ten bene 7 metus studijavęs, teatrui lankęs, buvo jau aktorius duonos ragavęs. Kaune nevaikėjo emėsi organizuoti darbininkų teatrą. 1940 m. sovietams atėjus į Lietuvą, J. Miltinis Kaune Darbo rūmuose buvo teatro vadovas. Kai kuriuos gabesnius savo aktorius iš Kauno Miltinis vėliau išsivežė į Panevėžio dramos teatrą. Dirbo ten karo metais.

— Darbininkų teatras gal ir išgelbėjo J. Miltinį nuo persekiojimo?

— Nežinau, kaip ten buvo, bet J. Miltinis į persekiojamų asmenų ratą nepateko.

Man atrodė, kad J. Keliuotis buvo padaręs ir tų savo veiklų nuorašus. Visai galimas dalykas, kad kai kurie tų raštų dabar atsidūrė archyvuose. Taip tvirtinu, kadangi turiu tokį pavyzdį. Kai pradėjau pas Keliuotį lankytis — tai buvo 1978 m. — jis man parodė pluoštą eilėraščių, gal 100 puslapių. Pasiskundė, kad niekas jam jų neperrašo. Mano duklė tuo metu dirbo Literatūros muziejuje, kuris buvo įsikūręs Antano Venclovos namuose. Paprašiau jos J. Keliuotio eilėraščių perrašyti. Duklė sutiko.

Vėliau, kai žiūrėjau archyvus, tuos eilėraščius radau, bet ne visus. Galimas dalykas, kad dar kas nors perrašinėjo.

Tokių būdų J. Keliuotis stengėsi įamžinti savo kūrybinį darbą. Kai ką yra išsiuntęs į užsienį, pvz., išspausdintus dar 1987 m. Čikagoje savo atsiminimus. Lankėsi pas Keliuotį Antanas Vaičiulaitis ir kiti iš užsienio atvažiuojantys lietuviai. Prisimenu Keliuotis pyko ant astronomo Antano Juškos, kad pas jį apsisotuosiam A. Vaičiulaičiui trukdė jį aplankyti. A. Juška tarp disidentų neturėjo gero vardo.

Apskritai paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį Keliuotis buvo labai įtarus. Visus laikė šnipais — poetą Joną Graičiūną, Antaną Miškinį, astroinomą Antaną Jušką ir kitus. Nenustebčiau, jeigu jis ir mane tokiu laikė — nežinau. Jis pasakodavo visokius savo įtarinėjimus, aš klausydavau, bet stengdavau si nieko neskakinti.

— Apskritai, kokie buvo Miltinio santykiai su Keliuotiu?

— J. Miltinis nepaisydavo jokio autoriteto. Bet šiaip būvo paprastas žmogus. Paprašiau, grįžtant į Panevėžį ir mane pakeliui pavežėti. „Gerai, sako, — jeigu mane pavaišinsi, tai pavežėsiu“. Užvažiavom ir mano namus, pasižiūrėjom. Su Keliuotiu Miltinis gerai sutarė. Apskritai su visais žmonėmis Keliuotis gerai sutarė. Kai J. Miltinis, regis, 1938 m. iš Paryžiaus grįžo į Kauną, neturėjo iš ko gyventi. J. Keliuotis davė Miltinui darbo kėdę ir liepė versti iš užsienio kalbų novelas, straipsnius. Jokių pareigų redakcijoje nėjo, buvo vertėjas ir gaudavo šioji tokį, maždaug 200 litų, mėnesinį atlyginimą.

— O kas Jus siejo su Juozu Miltiniu?

— Su Miltiniu susipažino dar tarpukariu *Naujosios Romuvos* redakcijoje, kur Miltinis buvo pradėjęs dirbti. Jau metus laiko mokytojauvau Raseiniuose, kartą atvykau į

Kauną ir mes redakcijoje susitikome. Susitikdavome ir sekmadieniais, kartu eidavome svečiuotis pas pažįstamus.

— Iš spaudos, įvairių žmonių atsiminimų, J. Miltinis mums iškyla kaip labai dygus pašnekovas. O koks jis buvo ketvirtame dešimtmetyje, kai gyveno Kaune ir apie jo būsimąją šlovę dar niekas nenujautė?

— Studijos Paryžiuje jam nebuvo tuščiai praleistas laikas. Grįžus į Lietuvą, jam teko parodyti, ką tose studijose įgijo. Vadovaudamas Panevėžio teatrui, galėjo atsiakleisti. Be jokios abejonės, buvo labai talentingas. Jauanas žmogus, dar jokio ypatingo mokslo nebaigęs, išvyko į užsienį ir įgijo gilių žinių. Buvo draugiškas žmogus. Kai sovietiniais metais jau buvau mokytojas, jis taip pat buvo draugiškas. Tekdavo ir pas Keliuotį susitikti.

— O kaip vertinate J. Keliuotio straipsnius, romaną „Svajones ir siaubas“ atsiminimus iš lagerio „Saulė nusileido raudona“, eilėraščių?

— Jo straipsniai *Naujojoje Romuvoje* buvo labai įdomūs. Aš juos visus skaitydavau, nors ne visada suprasdavau, ypač kai jis rašydavo apie dailę. Romaną *Svajones ir siaubas* taip pat perskaičiau. Jis man priminė Romain Rolland *Žaną Kristofą*, kuris lietuviškai buvo išėjęs anksčiau už *Svajones ir siaubą*. Tada man atrodė, kad J. Keliuotis šiame romane nerašo apie savo vaikystės svajais. Jo atsiminimai apie laigerį — tai tikras siaubas. Ir man atrodė, kad į tą gyvenimą jis žiūrėjo pro didinamąjį stiklą. Jo vėlesnių rankraščių romanų, dramų neteko skaityti. O tie eilėraščiai, kuriuos perrašė mano duklė, mano akimis, eiliuota publicistika.

Leidiniai

Didžiosios bendruomenės istorija

Lietuvos valstybės — karaliaus Mindaugo karūnavimo 750 metų minėjimo dienomis JAV LB Krašto valdyba išleido reikšmingą knygą *JAV LB penki dešimtmečiai. 1951–2002*. Šis veikalas skirtas šios didžiosios užsienyje susibūrusios mūsų tautiečių bendruomenės aukštiniam jubiliejui. Vilniuje, Jėzuitų gimnazijoje, buvo surengtos knygos suktuvės. Kartu su Lietuvos Vyriausybės, Užsienio reikalų, kitų ministerijų bei organizacijų vadovais, sutiktuose dalyvavo, į Vilnių tomis dienomis atvykę, JAV LB vadovai, gausūs būrys Amerikos lietuvių — visuomenininkų, prisidėjusių prie šios bendruomenės kūrimo ir veiklos plėtojimo. Tarp dalyvių buvo taip pat Kanados LB, Pasaulio Lietuvių bendruomenės atstovai, o žymioji kovotoja dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Nijolė Sadūnaitė knygos leidėjams padovanojo gražią puokštę lietuviškų gėlių.

— Pristatoma knyga — tai lyg meilės laiškas tėvynei, — pradėdama pristatymą sakė JAV LB krašto tarybos prezidento pirmininkė Regina Narušienė.

Knygą *JAV LB penki dešimtmečiai* apžvelgė JAV LB krašto valdybos pirmininkas Algimantas Gečys.

— Prieš pusę šimto metų, po ryžtingų tautiniais ir valstybiniais idealais ženklinamų pastangų, Amerikos lietuviai susibūrė į JAV Lietuvių Bendruomenę, — kalbėjo A. Gečys. — Tai vykdėme, tikėdami, kad būdami organizuoti galėsime geriau siekti Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, sėkmingiau darbuotis lietuvių bendruomenės pastangose, savųjų tradicijų ir kultūrinio paveldo puoselėjime, tautinio solidarumo išievojimo ugdyme. Kelrodžiu pasirinkome Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo komiteto „Lietuvių chartoje“ paskelbtus principus. O tai reiškė išipareigojimą formuoti gyvastinę veiklą, valstybiškai bei tautiškai susipratusių lietuvių tautos dalį Amerikoje, kuri pajėgtų

lietuvių tautos gyvybę perduoti ateities kartoms. Pradedant 1951 m. vėlyvu rudeniu svečiuojant Amerikoje, valdžios persekiojami, bet ir jos nerimiam, sąžiningai vykdėme Apvaizdos patikėtą nelengvą lietuvių ir tautos Lietuvos misiją.

Pažymėjęs, kad visa tai nuosekliai ir išsamiai nušviečia knygoje *JAV LB penki dešimtmečiai*, A. Gečys pabrėžė, kad tas leidinys — tai gyvas liudijimas išeivijos puoselėto noro išlikti tautiniu požiūriu gyvais sau ir Lietuvai. Šioje didelės apimties, 800 puslapių, Vilniuje 1,250 egz. tiražu išspausdintoje knygoje apžvelgiama išeivijoje, po LB vykdytas būsimųjų kartų lituanistinis auklėjimas, rūpestis išlaikyti tautinį paveldą ruošiant išeivijoje įvairius renginius, dainų ir tautinių šokių šventes, mokslo ir kūrybos simpoziumus, parodas bei festivalius. Knygoje taip pat plačiai minima veikla, siekiant Lietuvai priartinti laisvės ryšius, parama nepriklausomybės ledus laužusiam.

JAV LB valdybos pirmininkas A. Gečys taip pat pažymėjo, kad įdomūs knygoje pateikti aprašymai apie lituanistinio švietimo, kultūrinės, socialinės bei kitos veiklos sritis. Sukurtas lituanistinių mokyklų tinklas, paruošiami ir išleidžiami vadovėliai, pratimai, rengiamos konferencijos mokytojų tobulinimui. Premijuojami iškili išeivijos kūrėjai, vietovėse transliuojamos lietuviškos radijo programos, leidžiama periodinė spauda, spausdinamos ir platinamos knygos. Socialinėje srityje teikiama parama seneliams, operuoti ir gydyti iš Lietuvos atvežami vaikai, nuolat remiami keli tūkstančiai Lietuvos solidarumo išeivijoje ugdyme. Kelrodžiu pasirinkome Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo komiteto „Lietuvių chartoje“ paskelbtus principus. O tai reiškė išipareigojimą formuoti gyvastinę veiklą, valstybiškai bei tautiškai susipratusių lietuvių tautos dalį Amerikoje, kuri pajėgtų

meilės vardan, sakė A. Gečys.

Jis taip pat pažymėjo, kad knygoje plačiai apžvelgiama išeivijoje vykdyta politinė veikla, buvo nukaltas ir Lietuvos laisvinimo terminas. Veikta bandant panaudoti kiekvieną įmanomą politinę progą, kad viešai būtų paminėta Lietuva, okupanto skriaudos jos žmonėms, siekiant, kad Lietuvos vardas neišnyktų iš istorijos vadovėlių ir oficialių atlasų. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, šio pobūdžio veikla pakrypo į talką Lietuvai įtvirtinant ją tarptautinėse struktūrose, įtaigojimą Lietuvai iš Amerikos gauti ekonominės ir karinės paramos. Amerikoje LB atstovai sugebėdavo prieiti prie politinio gyvenimo vadovų, atidaryti Kongreso ir Baltųjų rūmų duris.

— Knygoje apžvelgiamas lietuviškas gyvenimas ir bendruomeninė veikla per šimtą Amerikoje esančių ar buvusių lietuviškų telkinių, — kalbėjo A. Gečys. Šie ir kiti aprašymai knygos redaktorių mažai koreguoti ir tai suteikia knygai savitą istorinį atspindį. Iš tiesų, kiek įvairiose Amerikos vietovėse dirbta, aukota ir aukta lietuvių ir Lietuvos vardan! Kiek išgyventa, kai jaunoji karta, negaudama darbų vienoje ar kitoje vietovėje neužsiliko, kai lietuviška veikla, atitekus seneliams emė merdėti, kai savoje parapijoje prarastos lietuvių kalba aukojamos Mišios. Tai skaudžioji, tautinį išlikimą Amerikoje liudijanti, knygos pusė.

A. Gečys pasidžiaugė, kad vis dėlto, pusę šimtmečio trukusios JAV LB veiklos dėka, sugebėta išauginti dvi išeivijos kartas.

— Joms įskiepijome meilę Lietuvai ir norą ją padėti visuomeniniu, tautiniu, idejiniu bei labdaros požiūriais. Ir, nors metų sukūryje esame svetimos aplinkos vandenų apskalauti, JAV LB tebėra gyva, kupina ryžto gyventi taisyta pačiais tautiniais idealais, kaip ir prieš 50 metų, jai kuriantis, — kalbėjo A. Gečys. Jis pažymėjo, kad knygos išleidimą įgalino stambi, per 15 milijonų dolerių kapitalo pasiekusio, JAV Lietuvių fondo finansinė parama. Išreikšdamas padėką Lietuvių fondui, A. Gečys taip pat padėkojo knygos *JAV LB penki dešimtmečiai* pirminiam redaktoriui ir sudarytojui, nepriklausomos Lietuvos karininkui, vėliau ilgametiam žurnalo *Karys* redaktoriui Biliui Raugui. Kai amžiaus našta ir sveikatos stovis jam neleido toliau intensyviai prie knygos darbuotis, prieš metus į pagalbą atėjo žurnaliste Audronė V. Škiudaitė-Girinienė.

— Knygą išspausdinti ryžomės Lietuvoje, — tęsė A. Gečys. — Tai vykdėdami parėmėme Lietuvą bet ir sužinojome, kad PVM reiškia pridėtinės vertės už spausdinimo darbus mokestį. LB krašto valdybos ir tarybos prezidento nutarimu, 600 egzempliorių padovanojome Lietuvos mokslo institucijoms ir didžiausioms bibliotekoms. Likusią tiražo dalį gabensime į Ameriką, tikėdami, kad šiam leidiniui suteiktas JAV Kongreso bibliotekos numeris apsaugos jį nuo miesto mokesčių.

Knygos suktuvėse kalbėjęs, Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas Algirdas Brazauskas pasakė, kad ji suintrigavo žinia, jog išleistas šis stambus leidinys. Knyga

premjerą pavadino ne tik JAV Lietuvių Bendruomenės istorija, bet ir Lietuvos istorijos dalimi, nes abipusiai ryšiai su išeivija visuomet buvo, ir JAV lietuviai daug prisidėjo, kad Amerika niekuomet nepripažino Lietuvos okupacijos teisėtumo.

Kalbėjęs buvęs Lietuvos prezidentas Valdas Adamkus pabrėžė, kad knyga yra daugelio tautos išlikimo besirūpinusių Amerikos lietuvių gyvenimo ir veiklos atspindys, ir šia LB veikla turime didžiulius. Seimo narys prof. Vytautas Landsbergis ypač pabrėžė JAV LB nuopelnus Lietuvos kelyje į NATO ir Europos sąjungą, o Lietuvos ambasadorius Vašingtone V. Ušackas padėkojo LB už pastangas, stiprinant Lietuvos ir JAV santykius.

Knygos suktuvėse pajautino, dvasinga šviesa nuspallino muziką JAV studijuojančio lietuvių smuikininko Dainiaus Puodžiuko muzikavimas. Ši gabų smuikininką susirinkusiems pristatė JAV LB Kultūros tarybos pirmininkė Marija Remienė.

Po pristatymo ėmęs vartyti ir skaityti knygą *JAV LB penki dešimtmečiai* iš karto pajutau, kad iš tiesų tai daugelio kompetentingų autorių, JAV LB kūrėjų ir jos veiklos dalyvių, kruopščiai, išsamiai parašyta Amerikos Lietuvių Bendruomenės istorija, atskirai nušviečiant visų apygardų ir apylinkių, bendruomenės centrinių padalinių veiklą, neapneigiant nė vieno tos veiklos baro. O kokia gausybė, bent kiek prie lietuviškos veiklos prisidėjusių asmenų pavardžių! Turbūt dažnas Amerikos lietuvis knygoje ras ir savo ar tėvų pavardę, vienką ar kitą savo veiklos atspindį.

Atkreipia dėmesį, dar labiau sudomina daugybė Amerikos lietuvių — visuomenininkų bei jų veiklą primenančių nuotraukų, kurių daugelis jau tapusių istorinėmis. Štai nuotraukose dar jauni veidai pirmųjų JAV LB centro valdybos narių, kitų šios bendruomenės kūrėjų ir vairininkų: dr. Antano Razmos, Vytauto Volerto, Broniaus Nainio, Vytauto Kamanto, Reginos Kučienės, Birutės Jasaitienės, Juozo Gailos, Algio Rugieniaus, Angelės Nelsienės, Algimanto Gečio ir kt. Džiugu matyti juos, jau ilgą gyvenimo metų našta patyrusius, bet su jaunatviška energija ir ryžtu tebedirbančius Lietuvių Bendruomenės aktyvios veiklos baruose, tęsiančius jos garbingą istoriją.

Algimantas A. Naujokaitis

Reikšmingas archyvas

Atkelta iš 2 psl.

Svetingas šeimnininkas mus pirmiausia pasodino, pasikalbėjome. Maloniai nustebino, kad mane prisiminė iš ankstesnio susitikimo ir pasiūlė apžiūrėti jo tėvo sukaupytą archyvą. Prisipažinusi, kad mankai žinojau, kaip turėtų atrodyti tikras asmeninis archyvas. Bet savo viziją tuo klausimu turėjau. Teko lankytis ne pas vieną žymų mūsų kultūros ir politikos veikėjų namuose, matyti spintose ir lentynose sukrautas bylas, dėžes ir dėžutes; krūvas

Lietuvių diaspora ir jos ateitis

Mūza Rubackytė

Mūza Rubackytė ir Graikijos prezidentas Constantinos Stephanopoulos Europos Diasporos kongrese, vykusiame birželio 20–21 d. Thessaloniki mieste, Graikijoje.

Graikija, kuri vadovavo Europos Sąjungai šešis mėnesius, savo kadenciją užbaigė Europos viršūnių ir Europos diasporos kongresu, sušauktu Thessaloniki mieste š.m. birželio 20–21 d. Pagrindinė susitikimo tema buvo migracija — imigracija. Kongreso tikslas buvo pakviesti 28 naujosios Europos Sąjungos žymius žmones, gyvenančius ne savo gimtojoje šalyje. Atvyko 60 iškilų asmenybių.

Lietuviams atstovauti teko man. Buvau laiminga, pasiūkčius šiai garbingai progai apibendrinti mūsų išeivijos vaidmenį, Lietuvai siekiant nepriklausomybės. Taip pat buvo nušviečiama šiandieninė situacija tarp Lietuvos ir jos išeivijos. Remiantis trijų valstybių — Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Prancūzijos — pavyzdžiu, turėjau progą pateikti savo mintis apie mūsų diasporos ateitį.

Europos diasporos patirtis

pavienių, nesugrupuotų dokumentų ar šiaip rankraščių, spaudos iškarpų ar laiškų. Bet tai, ką pamaciau pas L. Šimutį, viršijo visas mano vizijas. Prof. dr. J. Rackauskas tuojau užfiksavo mano man pačiam — netikėtai ištartus žodžius: „Taip sutvarkytų dokumentų dar neteko matyti nė viename archyve“.

Gerai prižiūriname namo rūsyje įrengtas archyvas, čia taip pat stovi kompiuteris ir kopijavimo aparatas, kurie reikalingi tolimesniam archyvo tvarkymui. Anot šeimnininko, dar liko maždaug apie 10 procentų netvarkytos medžiagos. Bet 90 procentų medžiagos tvarkingai sugrupuota pagal temas, problemas, personalijas sugulė į specialiai tam pritaikytas dėžes, specialias bylas su permatomomis įmautėmis. Viskas aprašyta, sunumeruota. Kaip paaiškėjo, L. Šimutis saugojo kiekvieną dokumentą, neišmesdavo nė vieno lapelio. Kaip pavyzdys: išsaugoti 1926 metų vaistų receptai, kurie būdavo klijuojami prie vaistų buteliukų; bilietai, seni čekiai ir panašiai. Lyg ir jautė L. Šimutis, kad visą tai gali prireikti istorikams. Prieš akis per vieno žmogaus gyvenimą atsiskleidžia 1914–1975 metų išeivijos istorijos laikotarpis.

Kokių čia istorinių doku-

buvo labai svarbi šio kongreso dalis. Darbas buvo padalintas į tris apvalaus stalo sesijas, kur vyko diskusijos pagal pateiktas temas.

Vakare buvo išvyka į Porto Caras, kur vyko Europos viršūnių konferencija. Susitikime su Europos Sąjungos Parlamento prezidentu Valeriu Giscard d'Estaing, Graikijos prezidentu C. Stephanopoulos, Graikijos ministru pirmininku Papandreu ir kitais. Visi Europos diasporos kongreso dalyviai pasirašė „Olimpinės taikos pareiškimą“ — kaip žinome būsimoji vasaros olimpiada vyks Atėnuose, Graikijoje.

Mano pranešimo pagrindinis uždavinys kongreso darbuose buvo išvystyti ir apibendrinti Europos pilietybės sąvoką. Štai ką ta proga pasakiau:

—Nemažai lietuvių ne savo noru, bet ieškodami darbo ar dėl kitų priežasčių, Lietuvai

atgavus nepriklausomybę, atsidūrė buvusios Sovietų Sąjungos šalyse, kur tikrų demokratinių permainų dar reikės laukti daugelį metų. Kai kuriose valstybėse, pvz., Baltarusijoje, tebeviešpatauja užkietėjęs komunistinis režimas. Lietuvių Bendruomenės tose šalyse vaidina svarbų vaidmenį. Lietuvos Vyriausybė visokeriopai palaiko ir skatina jų veiklą. Mūsų žmonių pavyzdžiu ir kitos tautinės mažumos jungiasi į bendruomenes, išlaiko savo kultūrą, liaudies palikimą, kalbą. Visa tai, nors netiesiogiai, per tolerantiškumą ir išraiškos laisvę veikia į buvusių sovietinių šalių demokratizacijos procesą.

Toks pavyzdys nėra tiksliai „lietuviškas“ fenomenas, jis siejasi su bendra istorija, būdinga ir kitoms Rytų Europos bloko šalims.

Ir čia pasireiškia labai svarbi europietiškos pilietybės sąvoka. Mat, Europos pilietybės turės pareigas ne tik Europos Sąjungai. Jis turi turėti ir savo teises — teisę būti pripažintu, apgintu ir laikomu Europos piliečiu, nepriklausomai nuo šalies, kurioje gyvena. Jis turi jaustis visaverčiu demokratines Europos Sąjungos nariu.

Amerikiečiams tai nėra naujiena, tačiau Europos Sąjunga dabar tik kuriasi ir jos kūrimosi principai bei komponentai nėra tie patys, kaip kuriantis Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Taigi ši naujos sąjungos sąvoka — Europos pilietybės konceptas — turi būti išstudijuotas ir išvystytas.

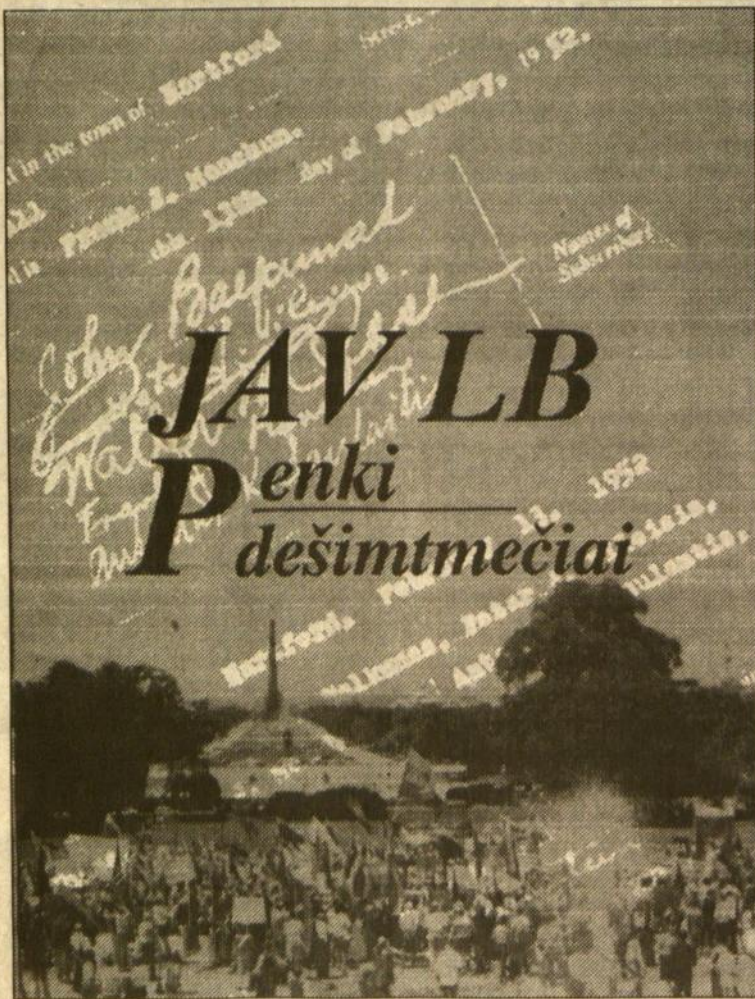
Ryšium su šia nauja situacija, pasiūliau sukurti komisiją šių specifinių atvejų analizei, ypač kreipiant dėmesį į europiečių gyvenimą nedemokratinėse valstybėse.

Buvo džiugu išgirsti prez. Valerie Giscard d'Estaing, kuris savo to vakaro kalboje pabrėžė „Europos pilietybės“ sąvoką ir svarbą.

mentų nėra? Tarkime L. Šimutis susirašinėjamas su prelatu M. Krupavičiumi — laiškai sudėti į tris dėžes ir apima beveik 40 metų. Paklaustas šeimnininkas, kiek tose dėžėse yra laiškų, diplomatiškai atsakė, kad, norint tiksliai nustatyti, reikia juos perskaiciuoti. Būtina pastebėti, kad asmeninė korespondencija užima dominuojančią vietą visų dokumentų tarpe. Arba tarkime Amerikos Lietuvių tarybos dokumentai. Vien ką reiškia šiame archyve išsaugoti tarybos posėdžių protokolai! Juo labiau, kad tarybos narių P. Grigaičio ir M. Vaidylos asmeninių archyvų likimas visiškai nežinomas. O kur JAV lietuvių Romos katalikiškų organizacijų: Amerikos lietuvių katalikų federacijos 1932–1952 metų dokumentai (jis buvo federacijos generalinis sekretorius tais metais), Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje 1934–1974 metų dokumentai (jis buvo tais metais susivienijimo pirmininkas). Laikraščiai *Garsas* ir *Draugas* redakcijų, kuomet jis buvo jų redaktorius, dokumentai. Surinkti su poezijos rankraščiais. Šiems savo darbo kabinete laiko tėvo dienoraščių originalus, kaip brangiausią relikviją. Dar daugiau, jis pradėjo sudarinėti dienoraščiuose minimų asmenų ro-

dyklę. Apie išsaugotus ir prižiūrimus tėvo veiklos dokumentus — istorijos lobius — būtų galima kalbėti ir kalbėti.

Pats archyvo šeimnininkas pabrėžė, kad tėvas tik jo, iš visų vaikų, prašė pasirūpinti ta medžiaga. Jis tarp kita ko užsiminė, kad per tuos dvidešimt paaukotų archyvui metų galėjo, kaip kompozitorius, sukurti ne vieną dešimtį muzikos kūrinių arba atsidėti mėgstamam muziko darbiui. Atliktas jo pasiaukojantis darbas akivaizdžiai rodo meilę ir didelę pagarbą tėvui, jo lietuviškai veiklai. Tai patiu drąsiai galime sakyti, kad kompozitorius L. Šimutis puikiai supranta visos tos dokumentinės medžiagos išliekamą istorinę vertę. Tai puikiausias pavyzdys kitiems išeivijos veikėjų palikuonims (vaikams ir vaikaičiams) surinkti, saugoti arba perduoti į artimiausią archyvą savo tėvų bei senelių veiklos dokumentus, senąją periodiką, knygas. Kiek man žinoma, Amerikoje dar Vytautas Šliūpas, gyvenantis Kalifornijoje, renka, sistemina ir saugo savo tėvo aušrininko Jono Šliūpo, archyvą. Belieka tik palinkėti šioms entuziastams sveikatos, veržlumo ir tikslo siekimo, o nuo istorikų bendrijos tariau skambų aciu kompozitoriui profesorui dr. Leonardui Šimuičiui!

Leidiniai

Sukrečianti Vandos Juknaitės knyga

Vilniaus gatvėse nemazai reklaminių stendų su užrašu: „Liaukitės smurtavę prieš vaikus!“ Nupieštas žaislinis mės-kutis — nudraskytomis letenomis... Vis dažniau kuriasi institucijos, kurios siekia užtikrinti vaikų teises, suteikti jiems saugią aplinką. Socialinis darbas įgyja didesnę svarbą

Nepriklausomybės atgavimas ir su ja susijusios permainos iš tiesų nelengvos visiems žmonėms, ypač vaikams, senukams ar kitaip likimo nuskriaustiesiems. Sovietinis galvojimas negali staiga pasikeisti — jis pažeidė žmogaus savivarbos, orumo jausmus, sąmoningą apsisprendimą ir atsakomybę. Laisvė ne tik at-

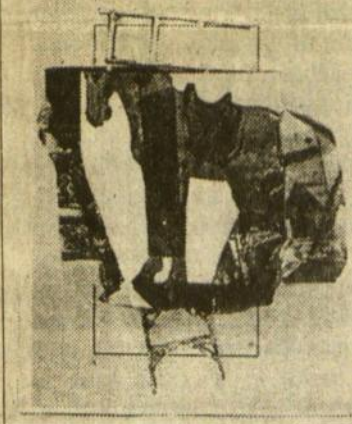
vėrė placias galimybes savąj tvarkyti gyvenimą, bet ne vieną suklaidino savo beribiškumu.

Naujojoje knygoje *Išsiduosi. Balsu* talentinga prozininkė Vanda Juknaitė gvildena aktualias gyvenimo ir kultūros problemas. Ji lietuvių skaitytojui žinoma autobiografinės tonacijos knyga *Ugniaspalvė lapė* (1983), romanu *Šermenys* (1990), apysaka *Stiklo šalis* (1995) bei drama *Formulė* (1996).

Rašytojai tiek eseistikos apysakoje (sunku tiksliai nusakyti kūrinio žanrą) *Išsiduosi. Balsu*, tiek pokalbiuose ir eseistikos kituose kūriniuose svarbiausia žmoniškumo problema. Esminis klausimas,

Su daug kuo galima apsibrasti

Alvydas Šlepikas
TYLOS ARTEJANTIS

Reikalas sukasi apie lietuvių šiuolaikinę postmodernią poeziją, kuri mane vis labiau intriguoja. Su viskuo galima apsibrasti. Ši pseudotiesia įstrigo prieš daugelį metų, kai vieną vasarą kaime nuosirdžiai talkinau mėslavežio dar-bams.

Tik nepamanykite, kad naujas Alvydo Šlepiko rinkinys, kurį dabar vasarodamas skaitinėju, yra susijęs su mėsla-vežiu. O ne! Tenoriu tik pabrėžti jo postmodernią at-virybę visoms gyvenimo ap-raiškoms, kaip jis nurodo, „su visomis drumzlėmis“. Rinkinys keistai pavadintas *Tylos artėjantis*, pagal paskutinio trumpučio eilėraščio „Prieš audrą“ du pirmus žodžius, būtent *tylos / artėjantis / griausmas / pripildo / varpus*. Knygos struktūrai būdinga ir tai, kad įžanginis eilėraštis irgi yra trumputis ir taip pat vadinasi „Prieš audrą“. Cituoju: *vėjas / pilnas / tamsiausios / tylos*. Forma-tas primena apverstą pirami-dę.

A. Šlepikas 1994 m. dalyva-vo jaunų poetų antologijoje *Svetimi*. 1997 m. debiutavo rinkiniu *Talka tavo kraujui*. Tada savo recenzijoje pa-sidžiaugiau tų eilėraščių nau-joviškumu.

Viršelius puošia išraiškus, irgi avangardinio rašytojo — dailininko Herkaus Kunčiaus koliažas su pabalnotu žirgeliu viduryje. Negaliu tvirtinti, kad šioji kompozicija atitiktų bet kurią, turinys minima, temą. Manysčiau, atitinka tik

patį koliažinį badą — visokių įvaizdžių bei gyvenimo detalių san-kaupta. Kad ir „Žvyro kar-jeruose“ skaitome: *susisluoks-niuoja laikas gelsvais ir rau-donais / klodais, tuščiomis kriauklėmis, pušų šaknimis / krantinčiomis žemyn nuo slai-ty, spalvotais / popiergaliais, šokdinamais vėjo — tuščia / / žvimbia musės, čirškia skeriai, liepos oras / lipnus — ištirpdytas cukrus / seniai / čia niekas nebekasa žvyro. Da-bar tiktai kregždės / ir vaikig-aliai ir t.t.*

Neabejotinai epiškas vaiz-das, vertas gero fotografo ar tapytojo dėmesio; ar poeto, ge-bančio lietuviškais žodžiais visa tai nupiešti. Donelaitis sugėbėjo. Ant. Baranuskas taip pat. Eilė kitų. O šis post-moderno dainius dar skvar-biau pasinaudoja imlia stebė-jimo ir sakymo aistra. Nudien ji nelinkusi kurti vien pakiliai dainingas, įsimintinas arijas. Pasitenkina recitatyvu. Pa-vyždžiui, *Blunkančios freskos, rudens gaudesio variante* poetas drebia tirštai rupią lek-siką: *ruduo springsta keiks-mažodžiais / kosti, spjaudos ištežusiais lapais / žvangčioja girtuoklio kišenėse / smulkios monetos ir raktai / nerakina-mos palepių dury* — jokios gražbylostės. Kai kam gali at-rodyti — juk tai proza, o ne poezija.

O jeigu jau trokštame ly-riško gražumo, tai susidu-riame ir su tokia originalia vi-zija: *kai tolmo kaimo baž-nicyj / prie kėnciančio pra-našo lūpų / prišąla sopranas*. Ar su lakonišku „Sūnaus piešiniu“: *raudona dykuma po / mėlyna padange / driežas / aš*.

Poeto atvirumas bet kokiai situacijai visada pasako daug. Kartais prabyla net intymiau-sia išpažintimi, kaip kad A. Šlepiko perdm dramatiškame „Prakeiksme (Poeto žmonos monologe)“. Ar tai jam, ar tai vaizduotės darbu išvaidomi žiauriai variantys priekaištai: *Trauk velniai tavo lyrizmą, asle / Trauk velniai visus jambus chorėjus / Visas gramatikas / Plikabambiai tavo vaikai basi... ir t.t.* O pabaigoje — *(Numodama ranka ir nusi-sukdama.) / užmušt tave maža*.

nusakantis žmogaus egzisten-ciją — laisvė sąmoningai rink-tis ir būti atsakingam už savo poelgius bei kitus žmones bet kokiomis aplinkybėmis.

Modernių laikų žmogui, daž-nai praradusiam vertybinę orientaciją, atsisakiusiam krikščioniškosios moralės, lie-ka vienintelis pasirinkimas — būti „tikru žmogumi“. Niekas negali atleisti nuo atsako-mybės. Pasak Vandos Juk-naitės, moralinis reliatyvumas negali būti pateisinamas. Au-torė kiek tik įmanoma įtempia atsakomybės siūlą: „Žmogiš-koji etika, nesakau net krikš-čioniškoji, pateikia paskutinį, savęs nesuvokusiam žmogui visiškai nepakeliamą argu-menta: esi atsakingas už tai, kad jis nužudė. Tu atsakingas už tai, kad kitas nusikalto. Tokių kietų, visai nepake-liamų išpareigojimų vienas kitam pagrindu yra sukalama visuomenė“ (p. 149, „Apie ga-limybę“). Rašytoja išdrįsta eiti pas nusikaltėlius, nužudžiu-sius žmones, ir klausti, ar jie „už“ ar „prieš“ mirties baus-mę. Ne kiekvienas išdrįsta prisiimti atsakomybę už kitą, ypač, jei tai „padugnių“ žmo-gus...

Vandą Juknaitę iš ciniško ir pesimistiško XXI a. gelbsti amžinos vertybės — laisvė, at-sakomybė, draugystė, altruiz-mas ir beatodairiška meilė. „... meilė yra visa ko esmė. Ji yra arčiausiai beprasmės eg-zistencijos pateisinimo. Tik meilės akyse esi būtinas: svei-

kas, laimingas, ligotas, luošas, negražas“ (p. 107, „Ištverti“). Meilė giliausia prasme — tai ne vienadienis ryšys su žmo-gumi, siejamas vien aistros. Šių dienų viską patirti sku-bančiam žmogui sudėtingas meilės jausmas kartais truk-do. Nebelieka pagarbos kitam, atsakomybės. Rašytoja kalba-si su aklu vaiku, ligota mē-gina, kurie jaučiasi mylimi ir laimingi. Dažnai šveiki žmo-nės nesistengia tokie jaustis.

Liga, kalėjimas, tremtis pa-deda susivokti žmogui, įver-tinti savą egzistenciją. Tokiose situacijose stengiamasi išlikti ne tik fizine, bet labiau mora-line prasme. Tuomet žmogus įsiklauso į save ir siekia viso-mis išgalėmis išlikti oriu žmo-gumi.

Gyvenimo džiaugsmas, lais-vė rinktis, spręsti ir rūpintis kitu suteikia laimės pojūtį. Neribota laisvė ne vieną su-klaidina, tempdama į dugną. Laikini gyvenimo malonumai nustelbia esminius. Tik ne-daugelis suvokia, jog dugnas, pasak Vandos Juknaitės, bai-giasi ten, kur susimąstoma ir sustojama. Žmonės neturi teisės smerkti degraduojančių žmonių, narkomanų, sergan-čiųjų AIDS ar beglobių vaikų. Gal dar įmanoma ištieti jiems pagalbos ranką ir su-teikti progą keistis?

Eseistikos apysakoje *Išsi-duosi. Balsu* rašytoja paliečia opią visuomenės atstumtųjų problemą. Autorė pasakoja apie nelaimingus vaikus, gat-

vėje atsiradusius apie 1993 metus. Jie — vargo vaikai, priversti kovoti už išlikimą, nesugebantys suvokti savęs ir kitų. Ar įmanoma koreguoti jų socialinį elgesį, jiems padėti?

Šis kūrinys parašytas pir-muoju asmeniu, nutrinant dis-tanciją tarp pasakotojo ir skai-tytojo. Tikroviškais faktais paremtas tekstas byloja apie apleistus, išduotus, išmestus į gatvę lyg šiukšles vaikus. Jie nepatyrę saulėtos vaikystės, priversti rūpintis duona ir pastoge — priėję egzistencinę ribą, iš visų jėgų stengiasi išgyventi. Vanda Juknaitė at-veria visuomenės gyvenimo paradoksus. Vaikai su tėvais apsieičia vietomis: mažame-čiai tampa tėvais. Vaikai ren-ka kantonus, butelius, maiti-nasi bananų žievėmis, miega stotyje ar šiluminiuose vam-zdžiuose. Tėvai už porą butelių juos parduoda svetimiesiems ir absoliučiai jais nesirūpina... Nepajutę meilės, šilumos vai-kaai nemoka saugoti savęs nei kitų. Suburti į stovyklą, jie valgo, kad pagaliau atsival-gytų, pamažėl pradeda suvok-ti savąj „aš“, bando jauintis nemeluotą stovyklos auklėtojų meilę.

Vaikai neskuba kitam pirš-tis — pirmiau gerai įsitikina, ar globėjas taip elgiasi iš geros širdies, ar už mokestį. „Vakar jis (silpnutis beglobis Vasia — L.T.) mane patikrino. Pasi-tikslino, ar ne žaislas. Apsi-sprendęs nesisildyti, jei nėra reikalingas. Jis gynėsi. Ne.

kultūros situaciją vokiečių (Neparkludyta mūza, 2001) ir kt. Knygoje *Dviese lite-ratūros stipuoklės. Kazys Pui-dai ir Vaidilutė*, kaip ir kitose, Vytautas Kubilius rašo įdo-miai, aiškiai ir polemiskai. Metaforiškas stilius, infor-macijos gausa, mokslinės są-vokos netrukdo naująją mono-grafiją skaityti ir kaip mokslo, ir kaip populiariųjų kūrinių. Tai — vienas iš knygos privalumų ir autoriaus talento, erudicijos ženklų.

Kazys Puida ir Ona Plei-rytė-Puidienė — XX amžiaus pradžios lietuvių literatūros modernintojai idėjų bei formos prasme. Jie tolo nuo vyravusios lietuviškojo realizmo tra-dicijos, kurdami nefabulinę poetinę prozą. Herojaus — svajotojų, idealisto — jause-noms išreikšti tiko ši novato-riška forma. Vytautas Kubi-lius ne vienoje knygos vietoje pastebi, jog Puidos buvo vidu-tinio lygio rašytojai. Politinės, socialinės ir kultūrinės to-meto aplinkybės, specialaus išsilavinimo stoka skatino menininkus imtis net kelių darbo barų išsų.

Autorius puikiai atkuria is-torinį XX amžiaus pradžios foną. Kazys Puida ir būsimoji žmona Ona Pleirytė buvo pir-muoju lietuvių dienraščio *Vil-niaus žinios* (1904–1909) darbuotojai. 1905–1907 metais Kazys Puida dirbo jo redakto-riumi. Laikraščio redakcijos būstinė buvo įsikūrusi Petro Vileišio rūmuose — dabarti-niame Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (Antakal-nio g. 6).

Du jauni veiklūs laikraščio bendradarbiai Kazys Puida ir Ona Pleirytė susipažino ir 1906 metais susituokė. Juos suartino ne tik draugystė, bet ir bendras kilnus siekis būti naudingiems atgimstantiai lietuvių tautai. Tokią viltį žadino Didysis Vilniaus Sei-mas, 1905 metų revoliucija. Abu buvo studijavę Vakarų universitetuose: Kazys Puida

Sunykęs iš bado. Ne. Šitas vaikas. Nebeturėjo jėgų gy-venti nemylimas“ (p. 41). Jie gerbia save, geriau sutikdami mirti iš bado nei važiuoti į sto-vyklą. Kai kurie vaikai gabūs, bando kabintis už gyvenimo, bet, patekę į nesaugią aplin-ką, dažnai palūžta. Rašytoja jausmingai aprašo epizodą, kaip vaikai skausmingai su-vokia savo dalią. Tai scena au-tobuse, kuriuo vaikai iš sto-vyklos vežami atgal į stotį — į nesaugią aplinką. Stovyklau-tojai iš pradžių tylėjo. „Ir tada tyla dar kartą sprogo. Pirmā-sis užbaubė keturmetis Rusla-nas. Jo atkištas delnas su sau-sainiais styrojo kaip medinis. Jis rėkė bausiu balsu:

— Aaaa!.. Aaaaa! Kitą akimirką bausis rau-dojimas perplėšė visą auto-busą“ (p. 22).

Nuskambėjęs rusiškas šla-geris apie jūreivį jūroje ir žveją sausumoje atitiko dvasi-nę stovyklos auklėtojų ir vai-ką būseną. Ką reiškia žmogui saugi aplinka? Negi likimo nuskriaustas vaikas neturi teisės į ją?

Kūrinio pasakotoja, aukšto-sios mokyklos dėstytoja, iš-drįso žengti žingsnį į gatvės vaikų gyvenimą — į dugną. Su užuojauta ir jausmingumu Vanda Juknaitė pasakoja apie likimo nuskriaustuosius, ban-dydama juos pažinti ir įžvelgti jų šviesųjį pradą. Tai ilius-truoja fragmentas:

— Vasia, tai nieko bloga. Dvasia yra tai, kas neturi

kūno. Tai beveik kaip Dievas. Nežinau, ar jis manim pa-tiekė, jis tik atkakliai įdėmiai žiūrėjo man į veidą. Kartą naktį, grįžtant nuo upės, Va-sia pritykino prie šono. Pušų jaunuolynas augo kartu su mumis. Kai atvažiuom, prie upės pušelės buvo vaikų ūgio. Dabar jos siekė dangų. Ir dan-gus atrodė lyg žvaigždėta pro-perša virš mūsų galvų. Supra-tau, kad jis nori man kažką sakyti. Paėmiau jo ranką. Ir jis tyliai paklausė:

— O Dvasia, ar ji iš tikrųjų yra?

— Yra, Vasia, tikrai yra.

Tada jis apvedė pirščiuku visą beribę nakties tamsą. Reikia pamatyti Inkūnų žvaigž-des naktį. Kad suprastum. Ką reiškia toks tykus, klausiantis vaiko šnabždesys:

— Ir viskas čia jo?“ (p. 31-32).

Rašytoja rašo minimalist-iu, bet emocionali stiliumi. Dažnai sakinių suskaldo į ke-lias frazes, kad skaitytojas įsiklaustų į žodžius, jų ku-riamą potekstę. Pagavi detalę, užfiksuota gyvenimo akimirka tekstui suteikia meniškumo.

Vanda Juknaitė, viena stip-riausių šiuolaikinių lietuvių rašytojų, naujojoje knygoje *Išsiduosi. Balsu* išsako aiškia sąmoningo žmogaus moralinę poziciją.

Laimutė Tidikytė

Vanda Juknaitė. *Išsiduosi. Bal-su*. Išleido Lietuvos Rašytojų sąju-ngos leidykla; K. Širvydo 6, Vilnius 2001, Lietuva; užsakymo #2783.

Monografija apie pirmąją rašytojų porą

Kazys Puida išbandė savo plunksną ne tik rašydamas straipsnius ir skubią informa-ciją į *Vilniaus žinias*, bet ir kurdamas originaliuosius kū-rinius: poeziją, prozą ir dra-mą. 1901 metais laikraštyje *Vienybė lietuvininkų* debiuta-vo prozos kūrinėliais, o 1906 metais — eilėraščių knyga *Iš sermėgius krūtinės* bei poe-tinė proza. Iš prozos kūrinių rašytojas labiausiai išgarsėjo apysaka *Žemės giesmė* (1911) ir neužbaigtu istoriniu roma-nu *Magnus Dux* (1936). Mono-grafijos autorius įdomiai išveda vaizduojamojo pasaulio kūrinyje *Žemės giesmė* ir Ka-zio Puidos gyvenimo paralelę: tai, apie ką svajojo rašytojas utopinėje apysakoje (naujo-viškais vakarietiškais meto-dais sukurti ūkį ir pan.), jis pavertė realybę savo gyveni-mo pabaigoje. Turėjo išsvajotą modernų ūkį Nausėduose ir jam vadovavo.

Žinodamas, jog lietuviškam teatrui stinga dramų, jas kūrė. Vytauto Kubiliaus teigi-mu, iki Pirmojo pasaulinio karo Kazys Puida buvo vienas iš produktyviausių dramos au-torių („Rūtų vainikas“, „Gai-rės“, „Undinė“, „Stepai“ ir kt.). Viena drama, „Mirga“, buvo išversta į lenkų kalbą.

Be originaliųjų kūrinių, Ka-zys Puida daug vertė iš lenkų,

Būna ir taip. Ne vien sokra-tas neitiko aršiai žmonai Ksantipei. Eilėraštyje, skir-tam savo draugui Herkui Kunčiui, suminėjęs kelias įsi-vaizduojamas galimybes jam tapti bėpročiu, taigi būti tuo, kuo jis dabar nėra, Alvydas Šlepikas galų gale konstatuo-ja: „tu man toksai patinki, koks dabar“. Žinoma, isti-kimybė sau yra geras dalykas, bet ir tobulėjimas irgi šio to vertas. **Pranas Visvydas**

rusų, vokiečių ir anglų kalbų — išvertė net apie 60 knygų. Jis — „pirmasis lietuvių ra-šytojas, tapęs vertėju profesio-nalu“ (p. 119). Šio vertėjo dėka Lietuvos skaitytojui gali džiaugtis Oscar Wilde, Hen-rik Ibsen, Jack London, Selma Gerloef ir kt. užsienio rašytojų kūriniais.

Kazys Puida (1883–1945) ir Ona Pleirytė-Puidienė (1883–1936) — pirmoji rašytojų pora Lietuvoje. Šis įdomus faktas mažai girdėtas net filologui. Prisipažinsiu, jog studijuoda-ma lietuvių kalbą ir literatūrą universitete, išsamiai neteko gilintis į rašytojo, dramaturgo, vertėjo, mokytojo, leidėjo Ka-zio Puidos kūrybą... Atmintyje įstrigo vienintelis faktas, jog jis — istorinio romano *Mag-nus Dux* autorius.

Savo naujosios monografijos *Dviese literatūros stipuoklės. Kazys Puida ir Vaidilutė* pra-tarmėje Vytautas Kubilius tei-gia, jog kaip „religijoje, taip ir kultūroje spindi tik vardai, apgaubti mitinės auros“ (p. 5). Kazys Puida ir Ona Pleirytė-Puidienė nebuvo iš tų lai-mingųjų, švytintųjų aura. Šia knyga autorius užpildo ty-rinėjimų spragą apie pa-mirštus menininkus Puidas, įvertindamas jų kūrybą, vaid-menį lietuvių literatūrai bei kultūrai. Vienas kompetentin-giausių literatūrologų Vytau-tas Kubilius yra išleidęs ne vieną svarią monografiją ar veikalą. Profesorius su po-lėliu ima tyrinėti beveik ne-gvildentas temas: Antano Vai-čiulaičio (*Antanas Vaičiulaitis*, 1993), Jono Aiscio (*Jo-na Aistis*, 1999) kūrybinį pa-likimą, romantizmo apraiškas (*Romantizmo tradicija lietu-vių literatūroje*, 1993), bendrą okupuotos Lietuvos ir išeivijos literatūros istoriją (*XX am-žiaus literatūra*, 1995), bei

studijavo elektrotechniką Vo-kietyje, Ona Pleirytė — pe-dagogiką Šveicarijoje. Kaziui Puidai buvo itin svarbios iš Vakarų sklindančios idėjos. Savo kūryboje prozininkas ci-tavo daug Vakarų autorių — Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Heinrich Heinde, Friedrich Nietzsche ir kt. Deja, šių ir kitų kūrėjų ci-tatų savitai nepagrįsdavo. Tiek Kaziui Puidai, tiek Onai Pleirytei-Puidienei stigo fun-damentinių literatūros žinių, kad galėtų profesionaliai kurti ir vertinti literatūros kūrinius (abu bandė rašyti ir recenzi-jas). Nebuvo laiko gilintis į vieną meno sritį, atsiduoti vien kūrybiniam darbui. Pa-sak monografijos autorius, Puidoms „atiteko Barbės de-vydarbės pašaukimas: vai-dinti, ir dainuoti eilėraščius, poetinius vaizdelius rašyti po-litinius straipsnius ir apsa-ky-mus, romanus ir dramas, versti knygas, redaguoti ir rūpintis leidyba“ (p. 165). Nemaža šeima (augino tris vaikus), neužtikrintos rašy-tojų darbo sąlygos neleido gy-venti vien tik iš rašymo. Karo nusiaubtoje Lietuvoje meni-ninkams reikėjo patiems kur-ti palankesnes literatūrinio darbo sąlygas.

Monografijos autorius suge-ba sklandžiai pasakoti, inter-pretuoti kūrinius bei intriguoti skaitytoją. Su psichologiniu įžvalgumu gilinasi į sudėtingą Onos Pleirytės-Puidienės Vai-dilutės, kaip moters rašytojos, situaciją. Slapyvardį „Vaidi-lutė“ ji pasirinko pagal Aspa-zijos to paties pavadinimo dramą. Šiuo pseudonimu Ona Pleirytė-Puidienė pasirašė ne tik pirmąjį savo kūrinį (1905 m.), publikuotą laikraštyje *Vilniaus žinios*, bet ir vė-lesniuosius. Prozininkė rašė retoriškai, kai kada sentimenta-lotoku stiliumi. Ji išleido vaiz-delių, apsakymų ir apsakų rinkinius: *Gyvenimo akordai*, (1921) *Kada rauda siela* (1922), *Audroms siaučiant* (1931). Vaidilutė, norėdama

užpildyti tautinio atgimimo epopejos spragą lietuvių lite-ratūroje, parašė romaną *Tėviškė* (du tomai, 1936). Vaidilutė epo sukurti nepavyko, nes daug kur panaudojo asme-ninių išgyvenimų. *Tėviškė* la-biau autobiografinis romanas: autorė pasakoja Puidų šeimos istoriją, kuri per siaura, sie-kiant pavaizduoti tautos atgi-mimo laikotarpį. Vytautas Ku-bilius atskleidžia nelengvą rašytojos padėtį: moteris stengėsi būti ne tik kūrėja, bet ir rūpestinga motina, žmona. Jos asmenybėje ryškūs eman-cipuotos moters bruožai, bet juos prozininkė užslopina ir bando gyventi tradiciškai (dėl vaikų, visuomenės akių gyve-na su vyru). Ona Puidienė buvo veikli visuomenininkė: pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo, įvykusio 1907 metais, organizatorė, taip pat viena iš Lietuvos mokytojų sąjungos steigėjų. Su vyru aštuonerius metus gyvendama Čeliabinske, ji buvo Draugi-jos nukentėjusiems dėl karo šelpiti Centro komiteto iga-liotinė.

1905–1930 metų Vaidilutės dienoraščių sumanijai naudo-josi Vytautas Kubilius, siekda-mas atkurti Puidų šeimos dramą. Literatūrologas intri-guojančiai pasakoja, kaip liki-mas suvedė ir išskyrė dvi įdomias, bet skirtingas asme-nybes. Dramatiškai susiklostė ne tik abiejų kūrėjų, bet ir jų vaikų likimai...

Pamazu imta dėmėtis Kazio Puidos ir Onos Pleirytės-Puidienės gyvenimu bei kū-ryba. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute kovo 13 dieną vyko konferencija „K. Puidai — 120“, suorganizuota Naujosios literatūros sky-riaus mokslininko Ramučio Karmalaviciaus. Šios konfe-rencijos metu buvo skaitomi įdomūs pranešimai, pristatyta nauja šiam straipsnyje aptar-ta Vytauto Kubiliaus mono-grafija.

Laimutė Tidikytė